

MELLOM SOLDARITET OG MARKED

Intervju med Steinar Stjernø

«... I dagens system kan en makt- og kontrollsyk rektor redusere direktøren til en visergutt og dominere styret. Jeg har selv vært i den rollen og vet hvilke muligheter den gir til manipulasjon.»

Kunnskapsdepartementets utvalg for å vurdere ny struktur for høyere utdanning fikk et uoffisielt navn etter utvalgets leder. Dermed ble lederens navn identifisert i ett og alt med hva utvalget sa og foreslo, enten han vil det eller ikke. Er det forhold du i dag ville ha nyansert og vektlagt annerledes? Er det, for å si det med kjendisjournalistikken «noe du angrer på?»

Angre er ikke akkurat ordet. Men utvalget var i det siste møtet i tvil om hvor radikalt vi skulle konkludere. Vi skulle jo foreslå tiltak som hadde et 15–20 års perspektiv. Det vil si at vi måtte reflektere over hvordan norsk høyere utdanning ville komme til å se ut hvis det ikke ble tatt noen nye politiske grep, og så foreslå relevante løsninger. Det var i seg selv en utakknemlig – kanskje umulig – oppgave siden flere av de tendensene vi pekte på ikke ville få tydelige konsekvenser før om en del år. Det gjelder både reduksjonen av studentårskullene, en sterkere svekking av befolkningsgrunnlaget i distriktene og etableringen av flere nye universiteter etter hvert som en rekke høyskoler skaffer seg flere doktorgrader. Utvalget mente imidlertid at disse utfordringene krevde helhetlige og gjennomtenkte svar, der hele strukturen i høyere utdanning ble sett under ett. Samtidig ble det i sluttfasen oppnevnt en ny minister, som jo hadde vært sentral i Mjøsreformen som våre analyser og forslag ville korrigere. Jeg vurderte sjansene for at hun ville slutte seg til vårt forslag som svært små. Når vi likevel valgte et radikalt forslag, var det både fordi vi så dette som den beste løsning på lang sikt og fordi det var det som best ville åpne for andre steg i riktig retning. Slik er det jo også gått: Tora Aasland sluttet seg ikke til vårt hovedforslag, men har sagt at hun i hovedsak slutter seg til utvalgets problemanalyser og vil stimulere til og belønne institusjoner som søker å skape større faglige miljøer og økt arbeidsdeling.

Bølgene rundt utvalgets mest kontroversielle forslag om regionale sammenslåinger av institusjoner, om nødvendig mot institusjonenes vilje, har nå lagt seg. Forslaget blir ikke ført videre av departementet. Var motstanden mot utvalget på dette punktet større enn du hadde tenkt på forhånd? Kunne andre sider ved komiteens forslag fått større oppmerksomhet og større politisk gjennomslag dersom forslaget om større sammenslutninger helt og holdent

var avhengig av de berørte institusjonenes frivillige samtykke? Undervurderte du den distriktpolitiske tenkningens dominans i politikken for forskning og høyere utdanning, jfr. at 3 av 5 punkter i Soria Moria-erklæringen om høyere utdanning har en regionalpolitisk vinkling?

Ja, jeg tror andre forslag fra utvalget ville fått større oppmerksomhet om vi hadde gått inn for en frivillig løsning, og jeg ser ikke bort fra at det ville gjort selve debatten mer konstruktiv. Vi kunne ha valgt den minste motstands vei. Men utvalgets arbeid har gitt ett viktig resultat: Forståelsen av situasjonen og utfordringene er annerledes i dag enn den ville vært uten utvalgets arbeid. Vi får se hvilke langsiktige følger det får. Den frivillige veien som nå er valgt, gir mange vetorett. Utvalgets analyser har endret manges forståelse og utløst nye diskusjoner om fusjoner, samarbeid og arbeidsdeling mellom en del institusjoner, men resultatene av dette vil vi først se om en del år.

Det er en uavklart spenning mellom den vidtgående desentraliseringen og ønskene om å sikre kvaliteten i norsk høyere utdanning og forskning. Vi skulle vurdere denne avveiningen mellom faglig kvalitet og geografisk tilgjengelighet/regional spredning. Balanseringen av disse hensyn er definitivt ikke god i dag. Det er jo noe de fleste med innsikt i denne sektoren vet, men få tør si det høyt i den offentlige debatten. Den distriktpolitiske motstanden var absolutt ingen overraskelse – ethvert forslag om nedlegging eller svekking av små høyskoler møter automatisk motstand, særlig foran et valg.

I mandatet for utvalget legges det stor vekt på universitetenes og høyskolenes samfunnsrolle som statlige forvaltningsorganer med høy grad av selvstyre. Men samtidig slår mandatet fast at «Soria Moria-erklæringens mål om å styrke det regionale universitets- og høyskolesystemet vil være en sentral premis for arbeidet» i utvalget. Har utvalget forstått mandatet slik at det la sterke føringer om større, regionale sammenslutninger av institusjonene?

Nei. Mandatet var bredt og nevnte mange ulike hensyn som utvalget skulle avveie. Jeg opplevde ingen føringer, verken i mandatet eller fra Kunnskapsdepartementet og dets politiske ledelse. Men det var vel neppe tilfeldig at jeg ble spurt om å lede et nytt utvalg så kort tid etter Mjøsutvalget. Jeg var en av de få i sektoren som engasjerte seg offentlig mot ordningen som fulgte i kjølvannet av Mjøsutvalget med at høyskoler som skaffer seg fire doktorgradsutdanninger skal få tittelen universitet. Dette systemet var et resultat av et kompromiss mellom de regionale interessene i Rogaland og Agder, som fikk en universitetsdefinisjon som var skreddersydd til deres ambisjoner, og de bedriftsøkonomiske ideologene i utvalget, som fikk innført sin insentivlogikk. Dette ble bekreftet gjennom et politisk kompromiss i Stortinget.

Resultatet er to nye universiteter i Stavanger og Agder, og flere vil komme. Disse er hybride institusjoner. De ligner på de «gamle» universitetene på enkelte områder og på høyskolene på andre. Dette har forandret universitetsbegrepet – nå har vi universiteter der mange av de ansatte ikke er

kvalifisert til og ikke driver forskning. Det er altså blitt vanskelig å snakke om en arbeidsdeling mellom universitetene og høyskolene. Etter at politikerne innførte et system med insentiver for store høyskoler til å bli universitet, er den rådende politiske oppfatningen at høyskolene ikke bør la seg lokke av disse insentivene. Dette er jo dobbeltkommunikasjon på høyt nivå. Min skepsis til dette systemet var en av grunnene til at jeg ble spurt om å lede utvalget, og jeg antok i utgangspunktet at det var til stede en viss politisk vilje til å justere dette systemet, og at denne var forankret i regjeringspartiene. Det skjønte jeg etter hvert at det ikke var!

Utvalget avviser tanken om et eliteuniversitet i Norge. Det har Vardøgers fulle tilslutning. Et sentralt orienteringsbegrep i innstillingen er den nordiske modellen for arbeidsliv og velferd, et kompetanse- og utdanningsintensivt arbeidsliv. Hva er sammenhengen mellom denne modellen og utvalgets forslag til organisering av UH-sektoren?

Det er et felles trekk ved de nordiske land at de har en kombinasjon av en godt utbygd velferdsstat med sosiale ytelser som kompenserer lønnstakerne når markedet svinger og som langt på vei forhindrer fattigdom ved arbeidsløshet, sykdom og uførhet. Det er også en del av denne modellen at en stor andel av de unge tar høyere utdanning i et system der det er gode overgangsmuligheter mellom de tradisjonelle universitetene og de kortere, mer yrkesrettede utdanningene. Utdanningen blir finansiert av staten i større grad enn i andre land, og det fører til at høyt utdannet arbeidskraft blir billigere for arbeidsgiverne, og bidrar igjen til en mer sammenpresset og egalitær lønnsstruktur. Høyt kvalifisert arbeidskraft krever og får mer selvstendighet i arbeidet, samtidig som det øker produktiviteten. I Tyskland er utdanningssystemet mindre fleksibelt, høyere utdanning finansieres i mindre grad av staten og lønnsforskjellene større. I Storbritannia ble studieavgiftene under Blair stadig høyere, og velferdsstaten beskytter i langt mindre grad mot fattigdom når markedet svikter. I begge landene er arbeidslivet mer hierarkisk og autoritært enn i Norge – også svenskene og danskene har et mer hierarkisk arbeidsliv. Denne sammenhengen mellom arbeidsmarkedet og velferdsstaten er sterkere i de nordiske land enn både i angelsaksiske og kontinentale velferdsstater. Samtidig er den i dag et argument for å styrke høyere utdanning og å øke utdanningskapasiteten slik at det blir studieplasser nok. I den pågående krisa er det sannsynlig at arbeidsløsheten blant unge vil tilta. Da er det viktig at studiekapasiteten i høyere utdanning øker, slik at ungdom ikke møter stengte porter både her og i arbeidsmarkedet. Siden ungdomskullene øker fram til 2015, blir dette enda viktigere. Det vil også kunne bedre rekrutteringen til høyskolene i distriktene noen år. Det er underlig hvis regjeringen ikke ser dette i forbindelse med budsjettpolitikken.

I den universitetspolitiske debatten vises det ofte til hvor vanskelig det er i dag å definere hva et universitet er. Universitetstittelen har internasjonalt fått en uklar betydning. I stedet snakker man i mange land om et skille mellom forskningsuniversitetet og resten. Tror du et slikt dualsystem vil vokse fram i Norge, og hvis det gjør det, hvordan vil det eventuelt påvirke strukturen i det nåværende universitets- og høyskolelandskapet?

I Norge har vi fått den særnorske definisjonen at et universitet er en høyere utdanningsinstitusjon med fire doktorgradsutdanninger. Om noen år vil det være flere «nye» universiteter enn «tradisjonelle». De ansatte ved de tradisjonelle universitetene har store mentale hindre med å innse denne realiteten. Transformeringen av universitetsbegrepet fører til at mange av de tunge forskningsuniversitetene ønsker at det skal etableres en ny kategori. Men det betyr store utfordringer å fastsette internasjonale kriterier for hva det vil si å være et «forskningsuniversitet», og jeg vet ikke om det vil lykkes. I Norge tror jeg det vil være svært vanskelig å etablere et formelt skille mellom for eksempel UiO, UiB og NTNU på den ene siden og de «nye» universitetene på den andre. Med et slikt skille ville vi få et institusjonslandskap med en rekke ulike formell kategorier – forskningsuniversitet, andre universitet, vitenskapelige høyskoler og høyskoler. Den siste gruppa vil bestå av høyskoler med mye, noe og lite forskning. En diskusjon om å etablere «forskningsuniversitet» som egen kategori vil umiddelbart aktivere den kjente distriktpolitiske dimensjonen i utdanningspolitikken og føre til at alle andre landsdeler enn der de tradisjonelle universitetene ligger mobiliserer mot en slik todeling.

De vitenskapelig ansatte ved universitetene og høyskolene har i dag ulike, sedvanebaserte rettigheter til «fri» forskningstid innenfor rammen av normalarbeidstiden. En grunnleggende forutsetning for et universitetsbegrep som forutsetter et visst minimum av sammenheng mellom forskning og undervisning er etter vår mening at alle vitenskapelig ansatte også har pedagogiske oppgaver og vice versa. Den siste revisjonen av universitetsloven av 14. desember 2007 gjør begrepet akademisk frihet til en juridisk forpliktelse. Utvalget som utredet spørsmålet om akademisk frihet (NOU 2006: 19) fant det nødvendig å lovfeste en tidligere ulovfestet rettighet som følge av «utfordringer» og «uformelt press» mot denne friheten p.g.a. økende krav om «samfunnsnytte», oppdragsdefinert forskning, sterkere markedsorientering, strategisk styring av forskningen osv.

Utvalget sluttet seg til lovfesting av den akademiske frihet og uttrykte sin klare støtte til dette – de som har forskningstid skal fritt kunne velge sine temaer og problemstillinger. Men det er en misforståelse å tro at loven gir alle ansatte i universiteter og høyskoler rett til forskningstid – uavhengig av deres kompetanse. Det er jo ikke slik i dag at de ansatte ved høyskolene har rett til «fri» forskningstid. Det fins derimot en rekke ulike ordninger, som av

og til lever side om side i samme høyskole: Noen steder er forskningstid gradert etter stillingsnivå, andre steder må enkelte stillingsgrupper søke om forskningstid, andre steder igjen avtales forskningstid mellom de ansatte og instituttbestyrer/studieleder. Slike forskjeller er knyttet til to ulike trekk ved den aktuelle situasjonen: For det første har fortsatt en stor del av de ansatte i høyskolene ikke forskningskompetanse. Rett til forskningstid for folk uten forskningskompetanse vil føre til forskning med lav kvalitet, og bidra til å svekke forskningens omdømme – til stor skade for institusjonene. For det andre forutsetter individuell rett til forskningstid flere stillinger og økte ressurser. Uten det vil økt forskningstid måtte tas fra undervisningstida og gå ut over studentene. Utvalget mente at dette problemet burde gripes an på en annen måte og foreslo et kompetanseutviklingsprogram for høyskolenes profesjonsutdanninger på 50-100 mill. kroner årlig i fem år.

Ifølge utvalget er fragmentering et hovedproblem i UH-systemet. Så langt vi kan se, defineres fragmentering mer etter organisatoriske enn etter faglig-vitenskapelige kriterier. Etter vår oppfatning har organisasjonskonkurransen i sektoren hatt en tendens til å øke med den økte «fristilling» av institusjonene, særlig fra og med Kristin Clemet. Forslaget om sammenslåing er begrunnet med at det er nødvendig å motvirke fragmenteringen og slik styrke UH-systemet i den internasjonale konkurransen. Samtidig hevder utvalget at nettverksmodellen mellom selvstendige nasjonale institusjoner er det klart svakeste alternativet når det gjelder internasjonalisering. Hvorfor kan vi ikke tenke oss et nasjonalt godt utbygd nettverk som kan hevde seg like godt internasjonalt som store enheter? Fins det eksempler på sterke fagmiljøer som er spredt over store avstander etter liknende stordriftsmodell som utvalget foreslår?

For mange miljøer er underkritiske og har lav faglig produktivitet. Dessuten har insentivsystemene, der pengene følger studentene og publiseringssted, ført til at grenser trekkes sterkere. Det økonomiske systemet vanskeliggjør med andre ord spontant utviklet samarbeid. I dagens system er det en nær sammenheng mellom organisatorisk og faglig fragmentering. Tanken vår er at når små faglige miljøer i samme områder bringes inn i samme organisasjon, vil kontakten mellom fagfolk på samme område øke, samtidig som institusjonenes styrer over tid gradvis vil sørge for at faglig nærstående miljøer bringes nærmere hverandre og sørge for økt arbeidsdeling mellom de ulike spredde studiestedene som institusjonen har ansvaret for. Synergivirkninger forblir små hvis parallelle faglige miljøer forblir spredt. Faglige nettverk og organisatorisk samling er ikke konkurrerende virkemidler. De beste forskere etablerer nettverk av seg selv, uavhengig av institusjons- og landegrenser. Men tanken om å organisere et nasjonalt nettverk av fagmiljøer var et kjernepunkt i Hernes-innstillingen. Det ble prøvd, men ble mislykket –

blant annet nettopp på grunn av de løse forpliktelsene som nettverkene innebar.

Dersom du i utvalget også kunne ha reflektert over forskningens finansiering og organisering i Norge, hvilke forandringer ville du da ment var nødvendig for at dette systemet skulle støtte opp om hovedideene i utvalget?

Utvalget pekte på at Sentrene for fremragende forskning burde integreres mest mulig i universitetenes ordinære virksomhet og ikke fungere isolert fra undervisning, veiledning og forskningen ellers, og at det burde etableres ordninger for støtte til «nest-beste» faglige miljøer, slik at disse kunne utvikles videre. Vi foreslo også at departementet skulle inngå mer langsiktige avtaler med institusjonene om hvilke nasjonalt prioriterte områder de kan regne med å få støtte til forskning og investeringer på. Utvalget pekte på at midlene til fri prosjektstøtte i Forskningsrådet er for små og bør trappes opp. Etter min mening er mye av kritikken mot Forskningsrådet forfeilet. Det vil gjøre liten forskjell for universitetene og høyskolene om de penger Forskningsrådet disponerer, sendes direkte til institusjonene, blant annet fordi de pengene som departementene stiller til rådighet, da vil forbli i departementene. Når så mange bruker mye tid på søknader som ikke innvilges, selv om disse får gode faglige evalueringer, er det fordi Stortinget har bevilget for lite penger til forskning, og særlig til fri prosjektstøtte, ikke fordi Forskningsrådet er tåpelig. Mer penger til fri prosjektstøtte vil både kunne styrke forskningens frihet og institusjonenes autonomi, belønne originalitet, kreativitet og tverrdisiplinær forskning.

Faglige overdommere som NOKUT og Forskningsrådet forutsetter at det fins standardiserte og like kriterier for faglig nivå, for fremragenhets (excellence), etc. som de konkurrerende miljøene forholder seg til. All vitenskapelig og akademisk praksis viser derimot at det er teori- og metodemangfold, altså en viss «fragmentering», som kjennerteegner de dynamiske, vitenskapelige arbeidsprosessene. Forskningsprosessene i seg selv er konkurranse om å definere selve kriteriene for dyktighet og fremragenhets. Etter vår mening betinger NOKUT med sine fagevalueringer og Forskningsrådet med sine kriterier for hvem som kan bli Senter for fremragende forskning, en tendens til ensretting. De sender ut «signaler» som de enkelte utdanningsinstitusjonene fristes å forholde seg opportunistisk til. Det virker som om utvalget tar for gitt at maktorgan som NOKUT og Forskningsrådet er mer rasjonelle med hensyn til å fremme akademisk og vitenskapelig konkurranse enn de akademiske, ofte uformelle nettverkene selv – på grasrota. Kommentar?

Forskningsrådet og NOKUT lå utenfor utvalgets mandat, og begge institusjonene har vært vurdert av egne evalueringsutvalg. Men min mening er at vi kan greie oss uten et NOKUT, men da vil resultatet bli at en del av

oppgavene blir ført tilbake til Kunnskapsdepartementet der de var tidligere, og da var det mye rektorløping i departementet og lobbying i Stortinget på de samme sakene. Problemet er ikke Forskningsrådet, men underfinansieringen av forskningen i institusjonene. Det gamle begrepet «annuum» er så godt som forsvunnet, og Forskningsrådet er blitt en dominerende finansieringskilde. Samtidig kveler de små midlene til fri prosjektstøtte ideer og prosjekter som ikke passer inn i programmene. Svaret må heller være en bedre grunnfinansiering av forskningen i institusjonene, med direkte fordeling dit og mer fri prosjektstøtte i Forskningsrådet.

For å styrke institusjonene i konkurransen understreker utvalget behovet for mer strategisk ledelse og styring. Undersøkelser som er gjennomført av bl.a. NIFU viser at den økende konkurransen og markedsorienteringen har vært en viktig årsak til den økende «byråkratiseringen» av universitetene.¹ På grasrota klages det stadig oftere over dette, samtidig som det interne universitetsdemokratiet er blitt nedbygd til fordel for mer «strategisk ledelse». Den akademiske grasrota opplever at den mister stadig mer herredømme over sin egen situasjon. Undersøkelser gjennomført av NIFU og Rokkansenteret ved evaluering av Kvalitetsreformen viser at et klart flertall av de ansatte, ønsker valgte styre/ledere som er ansvarlige overfor styre/råd på lavere plan. Men samtidig går organisasjonsutviklingen i motsatt retning. Kommentar?

Institusjonene i høyere utdanning utgjør over 40 institusjoner fra UiO med 4000 faglig ansatte til Høgskolen i Nesna med 130 ansatte. Dette mangfoldet må i noen grad også avspeiles i ulik organisering og ledelse. Det må være en del av institusjonenes autonomi at de selv bestemmer sin interne organisering og ledelse innenfor nokså vide rammer. De tidligere utvalgene for høyere utdanning har vært uenige om de fleste sidene ved styringsordningen, og delt seg opp i en rekke ulike flertall og mindretall. Også i vårt utvalg var det ulike oppfatninger, men vi så ingen hensikt i å gjenta dissensvirvaret i tidligere utvalg og samlet oss derfor om to ulike alternativer – ett med internt flertall og ett med eksternt flertall. Utvalget argumenterte for at universiteter og høyskoler er en annen type institusjon enn bedrifter i næringslivet og må kunne ha andre styringsordninger. Vi la stor vekt på at ledelsen av institusjonene må rekrutteres på en måte som sikrer legitimitet blant ansatte og studenter. Valg er den måten som tradisjonelt sikrer dette – jeg har selv vært valgt rektor fire ganger og syntes det ga en god basis både internt og eksternt for lederskap. Men legitimitet kan også etableres gjennom bred deltakelse av ansatte og studenter i ansettelseskomiteer, slik vi argumenterte for. Det bidrar til å minske forskjellene mellom disse to rekrutteringsmåtene. Min mening er at valg egner seg godt i store institusjoner og store fagmiljøer der det er god tilgang til gode kandidater. Men det fins jo – særlig i høyskolene – en rekke situasjoner der det ikke fins tilgang internt til personer

som både har ledererfaring, høy faglig kompetanse og personlig legitimitet. Da bør det være mulig å søke etter kandidater eksternt – fra andre universiteter, høyskoler og forskningsinstitutter. Det er mange eksempler på at det har ført til rekruttering av bedre faglige ledere.

Utvalgets forslag til styringssystem ved institusjonene er blitt kritisert. Det interne demokratiet, som vokste fram i kjølvannet av studentbevegelsen på 1970-tallet, ofres til fordel for management-orienterte styringsformer. Utvalget foreslår å lovfeste en modell med enhetlig ledelse og ekstern styreleder, med mulighet for flertall av eksterne medlemmer, dersom styret velger det. I diskusjonen om styreordningen ved UiB og NTNU har det kommet fram kritikk av at styrerepresentantene ikke er representative nok for ulike sosiale interesser, at de fortrenger det indre demokratiet, og at måten de eksterne representantene er oppnevnt på, er udemokratisk. De utpekes av departementet (eventuelt etter forslag fra styret) og representerer ved universitetene nesten uten unntak samfunnselitene uten basis i demokratiske medlemsorganisasjoner. På hvilken måte mener utvalget at dets forslag vil styrke demokratiet i samfunnet?

Det var ulike meninger i utvalget om dette og det førte til beskrivelsen av de to alternativene med internt og eksternt flertall. Jeg ønsker selv å videreføre ordningen med internt flertall. Det er riktig at de eksterne styrerepresentantene ved de store universitetene ofte representerer samfunnselitene. Ved Høgskolen i Oslo har det også vært oppnevnt representanter for innvandrene, fagforeninger, yrkesorganisasjoner og humanitære organisasjoner i ulike styrer. Institusjonene bør selv aktivt foreslå en bred representasjon, og departementet bør legge vekt på institusjonenes forslag og ikke se de eksterne styremedlemmene som «sine» representanter – her bør vi kunne vente mer av «rød-grønne» ministre. Forslaget om ekstern styreleder og rektor som enhetlig leder er begrunnet i to forhold: Det første er klarheten i rolle- og ansvarsfordeling i dagens system mellom rektor og direktør, som i dagens lov har definerte fullmakter. Det har ført til konflikter mellom rektor og direktør i en rekke institusjoner. En ordning med enhetlig ledelse vil rydde opp i den uklarheten. For det andre betyr dagens ordning der rektor er både faglig leder og styreleder at rektor skal føre tilsyn med seg selv, samtidig som det svekker styrets selvstendighet. I dagens system kan en makt- og kontrollsyk rektor redusere direktøren til en visergutt og dominere styret. Jeg har selv vært i den rollen og vet hvilke muligheter den gir til manipulasjon. Erfaringene i Sverige der det er ekstern styreleder har vært gode – det skaper en rolle som utfyller rektor, med sterk identifikasjon med institusjonen og styrker institusjonen i kontakten med staten og eksterne samarbeidspartnere.

Det er brei enighet om – i det minste på papiret – at forskningspolitikken og forskningens utviklingsretning må ha en solid demokratisk forankring. Men

hvordan skal denne forankringen forenes med forskningens – og dermed forskningsinstitusjonenes – frihet om ikke gjennom vitenskapsinstitusjoner med et demokratisk, velfungerende selvstyre som er åpent mot samfunnet omkring? En forutsetning for at dette skal være mulig, er at grunnbevilgningen til universitetene øker, ikke bare absolutt, men også i forhold til den programstyrte finansieringen. På denne bakgrunn er Stjernø-utvalgets forslag om å øke basisbevilgningene, som universitetene selv bestemmer bruken av, blitt godt mottatt. Et annet syn går ut på at den demokratiske forankringen av forskningen best kan skje ved at en større del av forskningsbudsjettet styres gjennom institusjoner knyttet tettere opp mot regjering og Storting, Forskningsrådet og EUs forskningsprogrammer. Etter vårt syn forutsetter denne argumentasjonen at Forskningsrådet er et nøytralt fordelingsinstrument i forhold til regjering/Storting og til økonomiske interesser i samfunnet ellers – og at det dessuten er mer åpent mot ressursvake interesser i samfunnet som kan ha legitime, men svakere artikulerte interesser i forskningen. Hvordan vil du selv avvege disse to strategiene mot hverandre?

Dette er et komplisert felt. Det er et problematisk forhold mellom institusjonenes autonomi og en demokratisk forankret forskningspolitikk. Det at de 40 universitetene og høyskolene forsker på det de vil, er ikke nødvendigvis demokratisk i den forstand at det gir lønntakerne og svake grupper noen særlig innflytelse på eller tilgang til forskningen. Det samme problemet gjelder internt: Samme hvor demokratisk valgt institusjonenes ledelse er, betyr ikke forskernes individuelle frihet at forskningen blir demokratisk forankret eller rettes inn mot behovene til lønntakerne, undertrykte eller underprivilegerte grupper. Begrunnelsen for institusjonenes autonomi og forskningens frihet er derimot dels knyttet til demokrati i en overordnet forstand – at det skaper en autonomi som fremmer den frie meningsbrytning i samfunnet, dels i at det skaper bedre forskning og utvikler innsikt som ikke kan planlegges eller forutsettes gjennom politiske eller administrative vedtak. Den institusjonelle autonomien og individuelle forskningsfriheten må derfor møtes med at politiske organer utenfor formulerer sine meninger om hvilke samfunnsmessige utfordringer institusjonene og forskningen skal forventes å bidra til løsningen av – eller at representanter for samfunnsmessige interesser har direkte tilgang til forskningspolitiske fora. På sitt beste har en del av programstyrene i Forskningsrådet vært sammensatt slik at de har vært en møteplass for forskere, representanter for departementer, næringsinteresser, faglige organisasjoner, brukerinteresser i for eksempel helse- og sosialsektoren. Men ofte blir de jo et møtested for eliteinteresser. Mine inntrykk som tidligere leder for et programstyre for velferdsforskning er at representanter for humanitære og sosiale organisasjoner hadde større tilgang til å formulere sine forventninger til forskningen på det feltet og innflytelse

på definering av forskningsbehov enn de hadde overfor institusjonene og deres forskere. Men dette kan representere et unntak.

I dag er det ingen rimelig balanse mellom institusjonenes og de enkelte forskeres frie midler, den frie prosjektstøtten i Forskningsrådet og Forskningsrådets programforskning. Regjeringen burde styrke begge de to første finansieringsformene. Det ville føre til mer original forskning og sette institusjonene og de enkelte forskerne i stand til å utvikle sine temaer og forskningsinteresser på et friere grunnlag. Men så burde de også møte utfordringer om å forankre sine temaer i sosiale og samfunnsmessige interesser. Det ville også bidra til større pluralisme om det fantes et eller flere frie og uavhengige fond ved siden av Forskningsrådet, slik at forskere med ideer som ikke tenner der, kunne få prøve seg også andre steder.

Til slutt kunne vi ønske at du filosoferte fritt omkring stikkordene demokrati, solidaritet og universitet. Ditt langvarige politiske engasjement, bl.a. som organisatorisk nestleder i SV i en turbulent periode rundt midten av 1970-tallet, som rektor ved Høgskolen i Oslo i perioden 1994 – 2000, som forsker og forfatter av den viktige boka om Solidarity in Europe. The History of an Idea (Cambridge University Press 2005) gir et enestående erfaringsgrunnlag for filosofering omkring dette. Hvordan kan universitetene og høyskolene bidra til utviklingen av demokratiet? Er det noen sammenheng mellom de interne styringsformene i UH-sektoren og sektorens demokratiske funksjon? Vil økt vekt på management-organisering og strategisk ledelse styrke UH-sektorens demokratiserende funksjon? Vi savner en mer inngående drøfting av UH-systemets «samfunnsoppgave», ikke minst i lys av begrepene om solidaritet og velferdsstat.

Boka *Solidarity in Europe. The History of an Idea* viser hvordan arbeiderbevegelsen i Europa utviklet ideen om samhold, og hvordan termen solidaritet etter hvert kom til å bli et nøkkelbegrep for sosialdemokratiske partier, sammen med andre nøkkelbegreper som rettferdighet, frihet og likhet. I løpet av det forrige århundre ble begrepet, om enn på ulike tidspunkt i de europeiske land, gradvis løsrevet fra marxismens klasseperspektiv og kamp mot kapitalismen og transformert til et begrep som var mer knyttet til etikk, altruisme og forestillingen om gjensidig avhengighet enn til felles klasseinteresser. Begrepet ble bredere og mer inkluderende, men samtidig mindre presist og mer utflytende. Forskjellene mellom arbeiderbevegelsens solidaritetsbegrep og det solidaritetsbegrep som parallelt var blitt utviklet innen katolsk sosialfilosofi og kristendemokratiske partier ble mindre. Det siste legger mindre vekt på likhet, omfordeling og sosial utjamning enn det venstresidens solidaritetsbegrep gjør. I boka knyttes transformeringen av solidaritetsbegrepet til middelklassens økende sosiale og politiske betydning, til svekkingen av den best organiserte og mest klassebevisste del av arbeiderklassen – industriarbeiderne, og naturligvis til den defensive situasjon som

arbeiderbevegelsen og dens ulike politiske representanter kom i etter oljekrisen på 1970-tallet, med keynesianismens (foreløpige?) nederlag og nyliberalismens (foreløpige?) seier med Thatcher og Reagan ved overgangen til 1980-tallet.

Utviklingen av universitetene til masseinstitusjoner og framveksten av en større moderne middelklasse – eller mellomsjikt – er nært knyttet sammen. Radikaliseringen av mellomsjiktene fra overgangen til 1970-tallet tok slutt da arbeiderbevegelsen ble svekket og kom på defensiven. Etter 1980 har venstresidens solidaritetsidé og likhetsidé blitt svekket. Det som var tendenser til radikale massebevegelser er borte, bortsett fra at det norske LO greide å mobilisere til et flertall for en rød-grønn regjering i 2005 og 2009 – som verken ble særlig rød eller grønn, men likevel en lettelse framfor alle andre aktuelle alternativ. I kjølvannet av den skjerpede globale konkurransen er høyere utdannings økonomiske betydning blitt viktigere, samtidig som veksten i studenttall og forskning har ført til et press for mer effektiv utnyttelse av de økonomiske ressursene, slik som det også er i annen offentlig virksomhet. I denne situasjon kan ingen bli forundret over at universitetenes kritiske og radikale rolle er svekket. Uten aktive massebevegelser utenfor universitetet blir akademikere som andre mer opptatt av seg og sitt – de nære oppgaver i undervisning og forskning, faglig produksjon og kvalifisering for høyere akademiske posisjoner. Videre innebar den postmoderne og litterære vending som humaniora og deler av samfunnsvitenskapene gjennomgikk på 1990-tallet en flukt fra både fra det materielle samfunnet og fra politikken.

Vi som er ansatt i universiteter og høyskolere er medlemmer av et bestemt sjikt av middelklassen og preges mer eller mindre av dette sjiktets kultur og verdier. Vi reiser verden rundt og snakker med folk som er som oss, har en friere arbeidstid, en sunnere livsstil og er mer privilegerte enn de fleste andre i samfunnet, selv om det er lett å peke på andre med samme utdanning som tjener mer. Våre argumenter og valg preges som andre av våre egne og våre institusjoners interesser, og det er *ikke* slik at disse alltid faller sammen med samfunnsmessige behov. Knut Kjeldstadli har pekt på områder som for eksempel produksjon og arbeidsliv og kvinnemedisin som academia har vært lite opptatt av. Han har foreslått *det samfunnsmessige forpliktete universitetet og høyskolen* som et begrep som overskrider «både utdanningsborgerlig sjøltilstrekkelighet og næringsborgerlig invasjon av institusjonene».² Det er en institusjon der det føres samtaler og diskusjoner om hvilke sosial bruksverdier forskningen og institusjonene til sjuende og sist bør tjene.

En reell radikal politisk bevegelse i samfunnet utenfor universitetet og høyskolene – og som ansatte knytter seg til eller blir influert av – er en forutsetning for at disse institusjonene skal bidra til økt demokrati og solidaritet og ikke bare være karriereveier for oss som arbeider der. Men det er også en del strukturelle forutsetninger for dette og for ideen om det samfunnsmessig forpliktete universitetet og høyskolen: Institusjoner som blir

avhengige av kommersielle inntekter fra markedet mister sin frihet til å bidra til demokrati og til å produsere kunnskap som har en bred sosial bruksverdi. En mer langsiktig finansieringsmåte, slik utvalget foreslo, vil skape større forutsigbarhet og stabilitet for institusjonene og slik bidra til økt autonomi. Institusjonenes demokratiske rolle svekkes, som vi har vært inne på, hvis de eksterne medlemmer i styrene ikke representerer brede sosiale interesser – og naturligvis hvis forskningsresultater ikke er offentlig tilgjengelig, men reservert for dem som åpner sine store lommebøker. Innflytelse for ansatte og studenter på rekruttering av ledere knytter bånd med det akademiske fellesskap framfor mot eksterne interesser. Det er dessverre heller ikke lenger like selvsagt at høyere utdanning skal være gratis – Kristin Clemet har ved flere anledninger reist motforestillinger mot gratisprinsippet. Innføring av betaling for studier vil sannsynligvis øke den allerede skjeve sosiale rekrutteringen til høyere utdanning og være et slag mot den universelle og omfordelende funksjonen til velferdsstaten.

Kunnskapsproduksjonen er blitt en stadig viktigere produktivkraft. Med høyere utdannings og forsknings stadig større betydning for velstand, utvikling, helse og verdens miljø er det blitt problematisk å argumentere for at ikke også samfunnsmessige interesser og institusjoner utenfor universitetene og høyskolene skal ha innflytelse på utviklingen av høyere utdanning. Den enkelte forskers frihet til å velge tema og problemstillinger må forsvares, men det må også politikernes legitime rett til å peke på underforskede områder, ta initiativ og stille penger til rådighet for temaer og problemstillinger som academia av seg selv ikke tar opp. Jeg synes derfor ikke det er særlig demokratisk at utviklingen i høyere utdanning alene skal bli bestemt av beslutninger som treffes i om lag 40 store og små universiteter og høyskoler som konkurrerer med hverandre på en rekke områder. Den institusjonelle autonomien må balanseres av en aktiv politisk strategi fra folkevalgte organer basert på en mening om hva som er de viktigste utviklingsmålene for norsk høyere utdanning og forskning. Den sentrale forskjellen mellom utvalgets innstilling og innstillingen fra Mjøsutvalget var at Mjøsutvalget ville innføre et kvasi-marked, mens vi ville rehabilitere den nasjonale demokratiske innflytelsen på utviklingen av høyere utdanning i Norge.

NOTER

- 1) Se NIFU Rapport 3/96. Åse Gornitzka, Svein Kyvik, Ingvild Marheim Larsen: *Byråkratisering av universitetene? Dokumentasjon og analyse av administrativ endring*, og Åse Gornitzka og Ingvild Marheim Larsen: *Universitetsadministrasjon i endring* i Ingvild Marheim Larsen & Bjørn Stensaker (red.): *Tradisjon og tilpasning. Organisasjon og styring av universitetene*, Cappelen Akademisk Forlag 2003. (Red.)
- 2) Se Knut Kjeldstadtlis artikkel i dette nummer av *Vardøger*. (Red.)